

Ресурсна осигуреност на земеделските стопанства

Проф. д-р НИНА КОТЕВА

Институт по аграрна икономика – София

E-mail: ninakoteva@abv.bg

Резюме

Целта на статията е да се направи анализ на осигуреността на земеделските стопанства с производствените фактори – земя, труд и капитал, и да се очертаят основните проблеми.

Въз основа на проведения количествен и качествен анализ на ресурсната осигуреност са изведени следните основни изводи:

- добра осигуреност в количествено отношение на земеделските стопанства с трудови ресурси и низходяща тенденция на намаляване на заетостта в земеделието;
- запазване на преобладаващия дял на заетост на работната сила в дребни и малки стопанства;
- запазване на крайно неблагоприятна структура на работната сила по възраст и образователно ниво;
- добра осигуреност на земеделските стопанства с поземлени ресурси, но разпределението на площите по форми на стопанисване, с превес на наетата земя и незначителния дял на напояваните площи, са ограничителни фактори за модерно и по-ефективно производство;
- Ниска осигуреност с капитали и преобладаващо екстензивно производство.

Налага се необходимостта от подобряване качеството на човешкия потенциал и увеличаване на осигуреността с капитали за постигането на по-пълноценно използване на ресурсите, което да доведе до по-висока продуктивност, производителност и доходност. Това би подобрило адаптирането на стопанствата към промените на природната, институционална и пазарна среда, което ще доведе до повишаване на техния капацитет в търсене на нови бизнес възможности, прилагането на иновативни производствени практики и подобряване на конкурентните позиции на стопанствата на общия европейски пазар.

Ключови думи: земеделски стопанства, ресурсна осигуреност, труд, поземлени ресурси, капитал

Ресурсната осигуреност е важно условие за устойчивото развитие на земеделието и земеделските стопанства. На основата на по-добрата ресурсна осигуреност на земеделските стопанства и рационалното им използване може да се постигне повишаване на продуктивността и производителността, подобряване на качеството на продукцията, съобразена с новите повишени изисквания на вътрешния и международен пазар, и като краен резултат – повишаване на ефективността и конкурентоспособността на производството.

В тази връзка, **целта на статията** е да се направи анализ на осигуреността на земеделските стопанства с производствените фактори – земя, труд и капитал, и да се очертаят основните проблеми.

Осигуреност с работна сила

Преброяването от 2003 г. показва, че земеделието е източник на доходи за близо 1,35 млн. души, което се равнява на 794,2 хил. ГРЕ. За анализирания период броят на заетите намалява на 794 хил. души, а количество-то вложен труд на 389,1 хил. ГРЕ.

Чувствителната разлика между броя на заетите и количеството вложен труд показва, че отрасълът не може да осигури достатъчна и пълна заетост на работещите. Картината по юридически статут на стопанствата е различна. При стопанствата на физически лица не се осигурява достатъчна заетост на работещите, затова броят заети е почти два пъти по-висок от количеството вложен труд. Работещите в

Таблица 1. Брой заети и количество вложен труд по юридически статут на земеделските стопанства
Table 1. Number of employed and quantity of labour input, according the juridical state of farms

Юридически статут на стопанствата / Farms juridical state	Брой заети / Number of employed		Вложен труд, ГРЕ / Labour input, AWU	
	2003	2010	2003	2010
Физически лица / Physical persons	1287691	684024	723790	339771
ЕТ / Sole traders	10994	9789	11162	7940
Търговски дружества / Trade associations	18922	29660	21983	27226
Кооперации / Cooperatives	26634	12409	32656	11642
Сдружения и др. / Associations	3867	2752	2752	2528
Общо / Total	1348108	738634	794165	389107

Източник: МЗХ, „Агростатистика”. / Source: MAF, “Agrostatistics”.

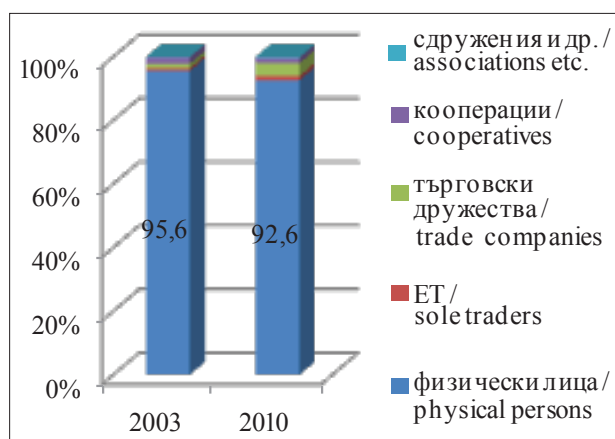
стопанствата на юридически лица са с пълна заетост.

Протичащите структурни промени очертават низходяща тенденция на заетите със земеделска дейност. Намалението е най-съществено при стопанствата на физически лица, следвани от кооперациите. Докато при стопанствата на ЕТ данните се запазват почти непроменени, при стопанствата на търговските дружества се регистрира повишение.

Очертаните тенденции водят до промени, макар и малки в структурата на заетите и на количеството вложен труд по юридически статут на стопанствата.

Намалява дялът на заетите и по-осезаемо на вложения труд в стопанствата на физически лица. През 2010 г. в стопанствата на физически лица заетите представляват 92,6%, които формират дял от 87,3% от количеството вложен труд. В резултат на редуциране на броя на кооперациите незначително се намалява броят на заетите и количеството вложен труд в тях.

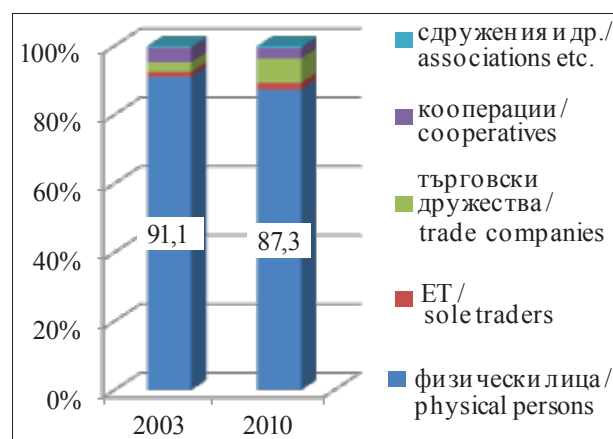
Най-чувствително е нарастването на броя на заетите и на количеството вложен труд в стопанствата на търговските дружества. Въпреки че в организационно-стопанската структура на земеделието през 2010 г. пред-

Фиг. 1. Структура на заетите по юридически статут на стопанствата

Fig. 1. Structure of employed, according the juridical state of farms

Източник: МЗХ, „Агростатистика” и собствени изчисления. / Source: MAF, “Agrostatistics” and own calculations.

Фиг. 2. Структура на количеството вложен труд по юридически статут на стопанствата

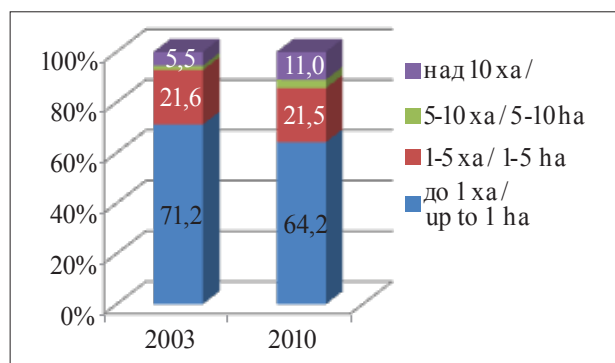
Fig. 2. Structure of labour input quantity, according the juridical state of farms

Източник: МЗХ, „Агростатистика” и собствени изчисления. / Source: MAF, “Agrostatistics” and own calculations.

ставяват само 1%, заетите в тях са 4%, а количеството вложен труд е над 7%.

По-голяма част от работната сила е заета в малки по размер стопанства. През 2003 г. над 71% от работната сила е заета в стопанства с размер до 1 ха и близо 22% – в стопанства с размер от 1–5 ха, или общо близо 93% от работната сила е заета в малки стопанства, произвеждащи предимно за собствена консумация, и полупазарни стопанства.

Положителната тенденция на редуциране на дребните и малки стопанства е свързана и с намаляване на относителния дял на заетите в тези стопанства. За анализирания период се очертава положителна тенденция на увеличение на заетите в стопанствата над 10 ха. Въпреки очертаните структурни промени, през 2010 г. се запазва висок относителният дял на заетите в стопанствата до 5 ха – близо 86%.

Фиг. 3. Структура на работната сила по размер на земеделските стопанства

Fig. 3. Structure of labor force, according farms size

Източник: МЗХ, „Агростатистика“ и собствени изчисления. / Source: MAF, “Agrostatistics” and own calculations.

Запазването на преобладаващия дял на заетост на работната сила в дребни и малки стопанства определя големия брой и високия относителен дял на семейната работна ръка, заета в земеделието. През 2003 г. семейната работна ръка е 1288,6 хил. души, което представлява близо 96% от всички лица, влагащи труд в земеделието. През 2010 г., в резултат на намаляване на заетостта, се намалява и семейната работна ръка на 681,5 хил. души, като формира дял от 92%. Ниските приходи принуждават част от семейната работна ръка да работи допълнително, извън стопанствата, за да допълва своите доходи. За анализирания период този дял се увеличава от 29% през 2003 г. на 33% за 2010 г.

Посочените причини (преобладаващ дял на семейната работна ръка, заетост в предимно дребни и малки стопанства), очертаните структурни промени (увеличаващ се дял на работната ръка, допълваща своите доходи със заетост, извън земеделските стопанства) определят сравнително ниския относителен дял на работната ръка, която постига по-пълно натоварване на работното време – от 75% до 100%. Очертава се негативна тенденция на намаляване на този дял от 35% през 2003 г. на 29% през 2010 г. Преобладаващото дребно производство, ниската степен на диверсификация на дейностите в стопанствата не може да осигури достатъчно заетост за уплътняване на работното време на постоянно заетата работна сила в земеделието.

Един от основните проблеми е **неблагоприятната възрастова структура** на работната ръка в земеделието. Според данните от

Таблица 2. Разпределение на постоянно заетата работна ръка според отработеното работно време
Table 2. Distribution of permanently employed labor force, according the worked time

Година / Year	Относителен дял от постоянно заетата работна ръка според отработеното и време в процент от пълното работно време, % / Relative share of permanently employed labour force, according the worked time, as a percentage of the full working time, %			
	1% - 24%	25% - 49%	50% - 74%	75% - 100%
2003	24	23	18	35
2010	27	24	20	29

Източник: МЗХ, „Агростатистика“ и собствени изчисления. / Source: MAF, “Agrostatistics” and own calculations.

преброяването на стопанствата през 2003 г. едва 3,4% от работещите са млади хора, на възраст до 24 г., и 8,2% от 25–34 г. или общо по-малко от 12% са на не повече от 35 години, докато близо 55% са в предпензионна и пензионна възраст – над 55 години.

Данните за анализирания период очертават негативна тенденция на намаляване на дела на заетите до 35 г. (през 2010 г. – 9,7%) и непроменен дял на работещите над 55 г.

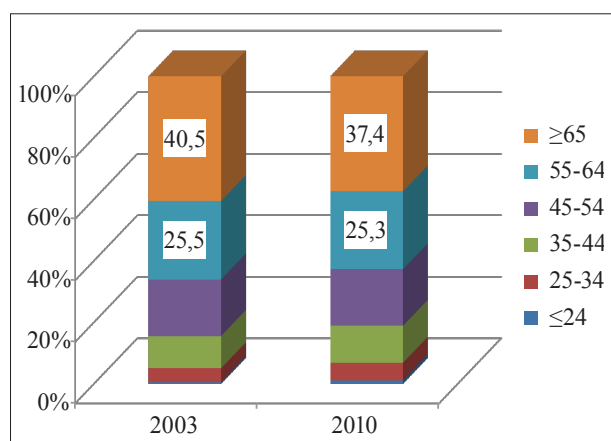
Анализът на данните показва, че проблемът със застаряването на работната ръка в земеделието остава. Ниските доходи и неблагоприятните условия на труд в земеделието, както и влошаващите се условия на живот в селските райони не насърчават младите хора да се заемат със земеделска дейност. Те са помобилни, по-слабо емоционално обвързани със земята и селските райони и нямат интерес да се занимават със земеделска дейност.

Изследването е допълнено и с анализ на възрастовата структура на управителите на стопанства. Анализът на данните показва неблагоприятна възрастова структура – броят и делът на управителите на стопанства в предпензионна и пензионна възраст остава преобладаващ. Делът на управителите над 55 години за 2003 г. е 66%, като и през 2010 г. остава висок – близо 63%, въпреки тенденцията към леко намаление.

Броят и делът на младите управители на стопанства е много нисък. Например през 2003 г. управителите на възраст до 24 години са едва 0,6%, а на възраст от 25–34 години – 4,5%, или общо – делът на младите управители до 35 години е само 5,1%. За сравнение, този дял през 2003 г. за ЕС–25 е 18%. От една страна, младите земеделски стопани

са гаранция за бъдещето на земеделската дейност. Те са носители на нови умения и професионална квалификация в земеделския сектор. По-високото образователно ниво на младите земеделски стопани ще доведе до полесна приспособимост на сектора към предстоящите промени в него, към търсене на възможности за по-висока продуктивност и конкурентоспособност. От друга страна, липсата на начален капитал и управленски умения са значителни бариери за навлизането на млади хора в земеделския сектор и за развитието на жизнеспособни стопанства.

След присъединяването на България към ЕС през 2007 г., основен принос за навлизане на млади и образовани хора в земеделието има подкрепата по Мярка 112 „Създаване на стопанства на млади фермери” от Програмата за развитие на селските райони (ПРСР).

Фиг. 4. Възрастова структура на управителите на стопанства

Fig. 4. Age structure of farms managers

Източник: МЗХ, „Агροстатистика” и собствени изчисления. / Source: MAF, “Agrostatistics” and own calculations.

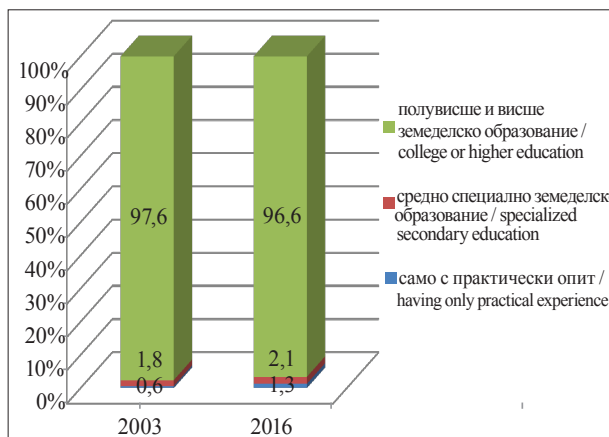
Таблица 3. Възрастова структура на работната сила в земеделието
Table 3. Age structure of labor force in agriculture

Година / Year	Възрастови групи, години / Age groups, years					
	≤ 24	25-34	35-44	45-55	55-64	≥ 65
2003	3,4	8,2	13,6	20,1	24,0	30,6
2010	2,2	7,5	14,6	21,1	25,2	29,4

Източник: МЗХ, „Агροстатистика” и собствени изчисления. / Source: MAF, “Agrostatistics” and own calculations.

Положителен момент е, че подкрепа се оказва не само при създаването на ново стопанство, но и при поемането на вече съществуващо, като се подпомага процесът на структурното им адаптиране и модернизирание. Поради високия интерес към мярката, финансовият ресурс е усвоен, а индикативен показател „Брой подпомогнати бенефициенти“ е надхвърлен. При заложен целеви брой подкрепени стопанства 4096 в ПРСР, броят на сключените договори по Мярка 112 към 1.06.2013 г. е 5375 (по данни на ДФ „Земеделие“).

Основен ефект от подкрепата по мярката е подобряване на възрастовата структура на управителите на земеделските стопанства, с което се повишава качеството на човешкия потенциал. Конкретен израз на ефекта по мярката е ръстът в дела на младите управители с над 2% и намаляване на дела на управителите в предпензионна и пенсионна възраст с над 3%. Въпреки положителната тенденция, възрастовата структура на управителите остава неблагоприятна, което налага необходимостта от продължаване на подкрепата за младите фермери и през новия програмен

Фиг. 5. Разпределение на управителите на стопанства по ниво на образование в земеделието

Fig. 5. Distribution of farms managers according their education level in agriculture

Източник: МЗХ, „Агростатистика“ и собствени изчисления. / Source: MAF, „Agrostatistics“ and own calculations.

период 2014–2020 г. на ОСП на ЕС. При новата схема за разпределение на пакета директни плащания, в интерес на България е да прилага най-високия допустим размер (2%) на плащания за допълнителна подкрепа на младите фермери (до 40 г.).

Друг основен проблем е **ниското образователно равнище на заетите в земеделието**. Проучването на НСИ на работната ръка от 2004 г. показва, че 57% от заетите в земеделието са с основно или средно образование. Делът на заетите в земеделието със средно специално или висше образование е едва 4,4% (спрямо средно 25% за общата работна сила на страната).

В допълнение, анализът на образователното равнище на управителите на стопанства очертава крайно неблагоприятното състояние:

- ниско образователно равнище на управителите на стопанства;

- мнозинството от управителите на стопанства нямат специализирана квалификация в областта на земеделието и стопанско-то управление.

През 2003 г. 97,6%, а през 2010 г. 96,6% са само с практически опит. Само 2,4% през 2003 г. и 3,4% през 2010 г. от управителите притежават специализирано образование в областта на земеделието – средно, полувисше и висше образование, и следдипломна квалификация.

По юридически статут равнището на квалификация на управителите съществено се различава. Почти всички управители на стопанства на физически лица са само с практически опит. На другия полюс са управителите на стопанства на търговски дружества и кооперации, чиито относителен дял с висока квалификация – полувисше и висше образование, е 34%.

В динамика, промяната в образователното равнище на управителите на стопанства за анализирания период е минимална – в рамките на 1%. Това показва, че проблемите с липсата на адекватно равнище на икономически и технически знания на управителите на стопанства остават. Ситуацията налага не-

Таблица 4. Разпределение на управителите на стопанства по образователно равнище и по юридически статут на стопанствата, %

Table 4. Distribution of farms managers according education level and legal state of farms, %

Юридически статут на стопанствата / Legal state of farms	Ниво на образование / Education level		
	С практически опит / With practical experience	Средно специално земеделско образование / Specialized secondary education	Полувисше и висше образование в областта на земеделието / College and Higher education in agriculture
Физически лица / Physical persons	98	2	0
ЕТ / Sole traders	79	12	9
Търговски дружества / Trade companies	55	12	34
Кооперации / Cooperatives	44	22	34
Сдружения и др. / Associations etc.	82	9	9

Източник: МЗХ, „Агροстатистика“ и собствени изчисления. / Source: MAF, “Agrostatistics” and own calculations.

обходимостта от продължаване функционирането на системата за непрекъснато професионално обучение и за подобряване на качеството и обсега на системата за съвети в земеделието и през новия програмен период от действието на ОСП на ЕС.

Въз основа на проведения анализ на осигуреността с работна сила в земеделието се налагат следните изводи и препоръки:

- в количествено отношение добра осигуреност на земеделските стопанства с трудови ресурси;
- низходяща тенденция на намаляване на заетостта в земеделието;
- запазване на преобладаващия дял на заетост на работната сила в дребни и малки стопанства;
- запазване на крайно неблагоприятна структура на работната сила по възраст и образователно ниво. Очертаните тенденции не водят до значими промени в характеристиката на заетите в отрасъла.

Осигуреност с поземлени ресурси

За анализирания период се подобрява осигуреността с поземлени ресурси, стимулирана главно от директните плащания – от 2,9

мил. ха през 2003 на 3,6 млн. ха за 2010 г. или увеличението е близо с 25%.

Разпределението на ИЗП по форми на стопанисване се запазва. Преобладаващ остава делът на земята под наем или аренда – 80%. Високият относителен дял на наетата земя е сериозно ограничение на инвестиционната активност на земеделските стопани за създаването на трайни насаждения, запазване и възстановяване на качеството на земеделските земи, извършване на рекултивационни мероприятия, мелиорации и т.н., особено при краткосрочни и средносрочни договори за наем или аренда.

Намалява делът на собствената земя от общата ИЗП, като през 2010 г. е 20%. Това показва, че пазарът на труда не е достатъчно активизиран и все още не е фактор, стимулиращ по-чувствителното увеличаване на размера на собствената земя.

Разпределението на ИЗП и стопанствата по статистически райони не е равномерно. През 2003 г. най-голяма ИЗП в страната е концентрирана в Североизточен район – близо 36%, а най-малка част в Югозападен район – под 5%. Съответно най-висок дял от стопанствата – близо 29%, е съсредоточен в Южен централен район.

В резултат на протичащите структурни процеси се променя разпределението на ИЗП и на стопанствата по статистически райони на страната. Най-чувствително е увеличението на размера на ИЗП в Северозападен район и през 2010 г. той става най-добре осигурения район с поземлени ресурси. Данните показват, че в края на анализирания период поземлените ресурси са по-равномерно разпределени на територията на страната. Най-чувствителна е разликата в Югозападен район, който е с най-нисък относителен дял на ИЗП – 6,5%. На предпоследно място по осигуреност с поземлени ресурси е Южен централен район с относителен дял от 12,4%.

При малкия относителен дял на ИЗП в Югозападен и Южен централен район и сравнително висок дял на стопанствата се формира нисък среден размер на стопанствата в посочените райони – около 4 ха. Техните размери са значително по-ниски от средните размери на стопанствата в страната и в останалите райони. Не е изненада, че с най-голям среден размер са стопанствата в Североизточен район – 17,7 ха за 2010 г., където са съсредоточени едрите стопанства, отглеждащи предимно зърнени култури.

Анализът показва, че увеличението на общата ИЗП в стопанствата за периода 2003–2010 г. се дължи на увеличението на обработваемата земя и постоянно затревените пло-

Таблица 5. Разпределение на ИЗП по форма на стопанисване
Table 5. UAA distribution, according the management form

Година / Year	Обща ИЗП, ха / Total UAA, ha	Собствена земя / Own land		Земя под наем или аренда / Rented or leased land	
		ха / ha	% от общата / % of total	ха / ha	% от общата / % of total
2003	2904480	601352	20,7	2303127	79,3
2010	3616965	723212	20,0	2893753	80,0

Източник: МЗХ, „Агростатистика“ и собствени изчисления. / Source: MAF, “Agrostatistics” and own calculations.

Таблица 6. Разпределение на ИЗП и на стопанствата по статистически райони
Table 6. Distribution of UAA and of farms according statistical regions

Райони / Regions	Относителен дял от: / Relative share of:				Ср. р-р стопанство, ха / Average farm size, ha	
	ИЗП / UAA		Стопанства / Farms		2003	2010
	2003	2010	2003	2010		
Северозападен / North-West	9,5	20,7	10,0	13,6	4,2	15,4
Северен централен / North Central	21,0	19,8	15,2	11,7	6,1	17,1
Североизточен / North-East	33,6	20,4	18,1	11,7	8,2	17,7
Югоизточен / South-East	14,3	20,2	10,9	15,3	5,8	13,4
Южен централен / South Central	16,7	12,4	28,7	29,7	2,6	4,2
Югозападен / South-West	4,9	6,5	17,0	18,0	1,3	3,7

Източник: МЗХ, „Агростатистика“ и собствени изчисления. / Source: MAF, “Agrostatistics” and own calculations.

щи. При увеличение на общата ИЗП с 25%, постоянно затревените площи са нараснали над 3 пъти, а обработваемата земя – със 17%. Основен фактор за чувствителното нарастване на затревените площи е получаването на единните плащания на площ, откъснати от производството, което стимулира производителите да отглеждат култури с ниски разходи. При останалите категории земя има несъществено намаление на площите.

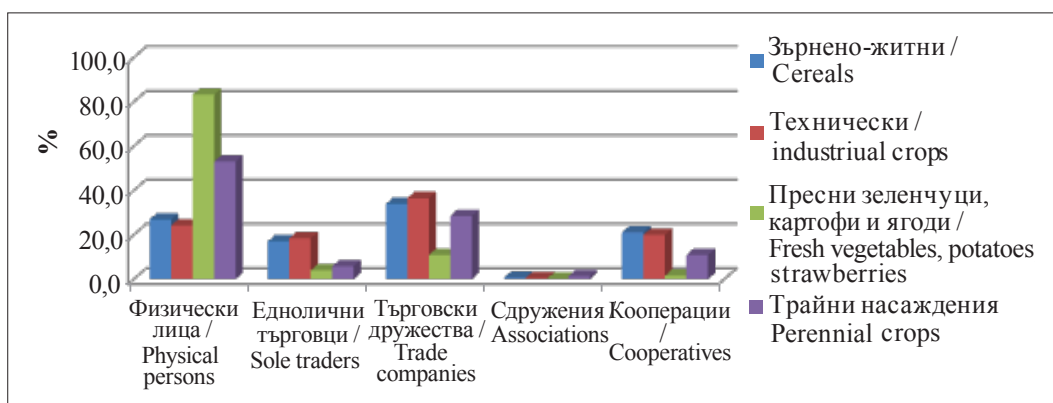
При очертаните тенденции на увеличение на ИЗП и намаляване на броя на стопанствата се увеличава средният размер по категории ИЗП на стопанство. Най-чувствително е увеличението на средния размер на постоянно затревените площи, падащи се средно на стопанство – 7 пъти. Увеличението на средния размер на обработваемата земя, на угарите и трайните насаждения, средно на стопанство, е около два пъти.

Таблица 7. Разпределение на стопанствата по категории на ИЗП

Table 7. Farms distribution according UAA categories

Категории ИЗП / UAA categories	ИЗП, ха / UAA, ha		Бр. стопанства / Farms number		Ср. размер по категории ИЗП (стопанство) / Average size per UAA categories/farm	
	2003	2010	2003	2010	2003	2010
Обработваема земя / Arable land	2674906,4	31249280	533251	250728	5,0	12,5
Угари / Fallows	111939,7	1064859	28521	12491	3,9	8,5
Семейни градини / Family gardens	21045,5	103646	534033	227930	0,04	0,04
Постоянно затревени площи / Permanent grasslands	107393,0	3820230	198129	107267	0,5	3,6
Трайни насаждения / Perennial crops	101134,5	996491	260747	118610	0,4	0,8

Източник: МЗХ, „Агростатистика“ и собствени изчисления. / Source: MAF, “Agrostatistics”.

Фиг. 6. Разпределение на площите с основни култури по юридически статут на стопанствата, 2010 г.

Fig. 6. Distribution of areas with main crops, according the legal state of farms, 2010

Източник: МЗХ, „Агростатистика“ и собствени изчисления. / Source: MAF, “Agrostatistics” and own calculations.

Анализът на данните за разпределението на площите с основни култури показва известна специализация, в зависимост от юридическия статут на стопанствата.

Резултатите показват, че зърнено-житните и техническите култури се отглеждат предимно в стопанства на юридически лица, като тези дялове през 2010 г. представляват съответно над 72% и 75%.

Над 83% от площите с пресни зеленчуци са съсредоточени в стопанствата на физически лица.

Преобладаващият дял (над 53%) от площите с трайни насаждения също са съсредоточени в стопанствата на физически лица. Значителен дял от площите с трайни насаждения (близо 29%) се намират в стопанства на търговски дружества.

Интерес представлява и каква част от стопанисваната ИЗП е напоявана. С намаляване на количеството на валежите и трайното засушаване през последните години, напояването е наложително.

За анализирания период има леко покачване на поливните площи – от 793 хил. дка през 2003 г. на 1375 хил. дка за 2010 г. Въпреки положителната тенденция, делът на напояваните площи от общата ИЗП в страната остава изключително нисък – едва 3,8%, което е крайно недостатъчно. Остават и проблемите с напояването (лошо състояние на поливната инфраструктура, недостатъчна модерна поливна техника, висок разход и висока цена на водата), които се от-

разяват негативно върху ефективността на производството.

В резултат на проведеня анализ може да се направи изводът, че е постигната добра осигуреност на земеделските стопанства с поземлени ресурси, но разпределението на площите по форми на стопанисване, с превес на наетата земя и незначителния дял на напояваните площи, са ограничителни фактори за модерно и по-ефективно производство.

Осигуреност с капитал

За анализирания период 2007–2013 г., докато делът на заетите в земеделието е малко над 19% от всички заети в икономиката на страната, то делът в инвестициите (т. нар. брутообразуване на основен капитал) е твърде нисък – движи се около 2% (по данни на НСИ и собствени изчисления). Ниският дял на инвестициите за селското стопанство съвпада с периода на най-значителното нарастване на подкрепата в условията на евротленство на страната и прилагане на ОСП на ЕС. Тези данни трябва да се разглеждат и през призмата на извършващото се реструктуриране в отрасъла, и свързаното с това преразпределение на факторите на производство. За анализирания период се очертава, макар и колеблива, тенденция на намаляване на разходите за придобиване на дълготрайни материални активи (брутообразуване на основен капитал). Това са инвестиции, вложени в подобрения на земята (например мелиорации), сгра-

Таблица 8. Разпределение на стопанствата и поливните площи според видовете инсталации за напояване, 2010 г.

Table 8. Distribution of farms and irrigation areas, according the types of irrigation installations, 2010

	Площ, ха / Area, ha	Брой стопанства / Number of farms
Общо поливни площи / Irrigation areas, total	137511,1	104267
Дъждовална инсталация / Sprinkler installation	11115,1	2711
Капково напояване / Drip irrigation	9732,5	3696
Гравитачно напояване / Gravity irrigation	101105,3	78371
Други / Others	15558,0	21326

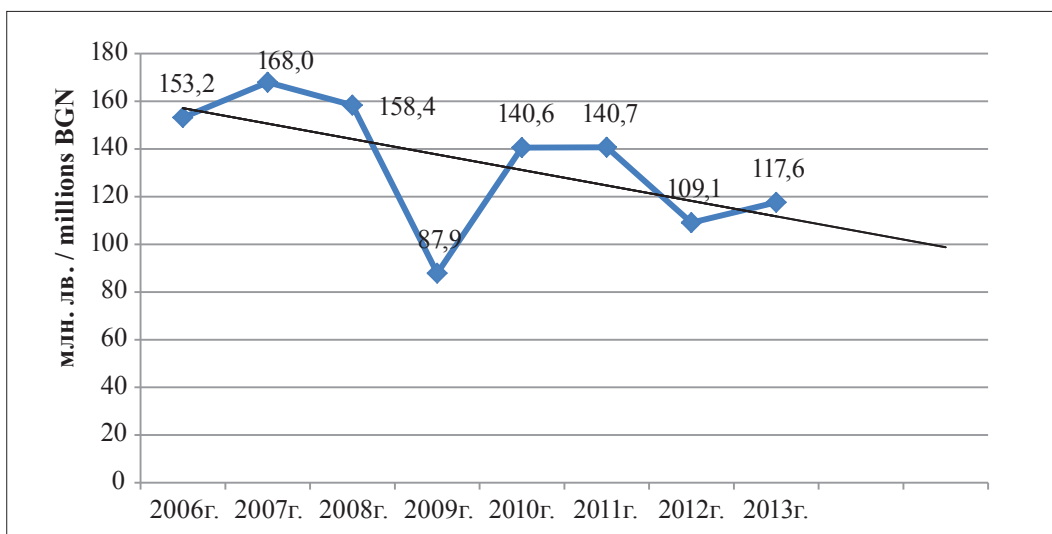
Източник: МЗХ, „Агροстатистика” и собствени изчисления. / Source: MAF, “Agrostatistics”.

ди, техника и съоръжения. След пика през 2007 г. на стойност 168 млн. лв., през следващите години равнището на показателя намалява до 117,6 млн. лв. през 2013 г. Низходящата тенденция на намаление на вложените инвестиции в земеделието показва, че темпът на обновяване на дълготрайните материални активи е недостатъчен.

През 2012 г. брутообразуването на основен капитал в селското стопанство е едва 11% от брутната добавена стойност, а нетообразуването е отрицателна величина за периода 2009–2012 г. През периода 2007–2012 г. около

45% от инвестициите са насочени към машини и оборудване. Средно за периода, 36% от инвестициите са за трайни насаждения, но има ясна тенденция на спад, като през 2012 г. стойността на инвестициите в трайни насаждения е с 25% по-ниска, отколкото през 2007 г. Нисък дял имат инвестициите в сгради и животни, като и при тях има тенденция към спад (по данни на МЗХ).

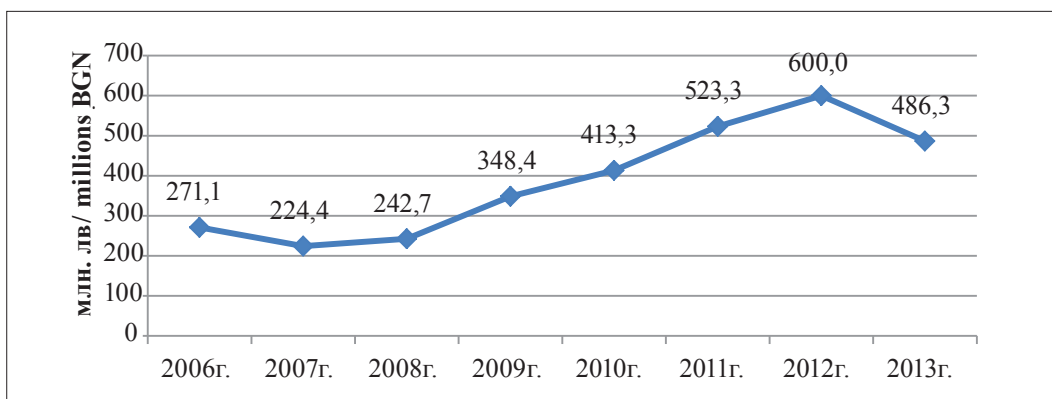
Проучванията показват, че инвестициите в нови продукти и технологии са ниски, а стопанствата като цяло са недостатъчно заинтересовани да въвеждат иновации, поради

Фиг. 7. Брутообразуване на основен капитал в земеделието

Fig. 7. Fixed capital formation in agriculture

Източник: НСИ. / Source: National Statistic Institute.

Фиг. 8. Потребление на основен капитал в земеделието

Fig. 8. Consumption of fixed capital in agriculture

Източник: МЗХ, Аграрни доклади 2007–2014 г. / Source: MAF, Agricultural reports 2007–2014.

риска, ниското си технологично ниво, несигурността на пазарите, цените и ограничения достъп до кредити.

За да се очертае картината на осигуреността на земеделието с капитал, следва анализът да се допълни и с други показатели.

За същия период се очертава ясно изразена тенденция на нарастване на потреблението на основен капитал. Докато през 2007 г. размерът на потребения капитал е 224,4 млн. лв., то за периода до 2012 г. устойчиво нараства до 600 млн. лв., но през 2013 г. спада до 486,3 млн. лв. Вероятно това се дължи на модернизацията на земеделското производство, преди всичко като резултат от обществената подкрепа в условията на приложение на ОСП на ЕС.

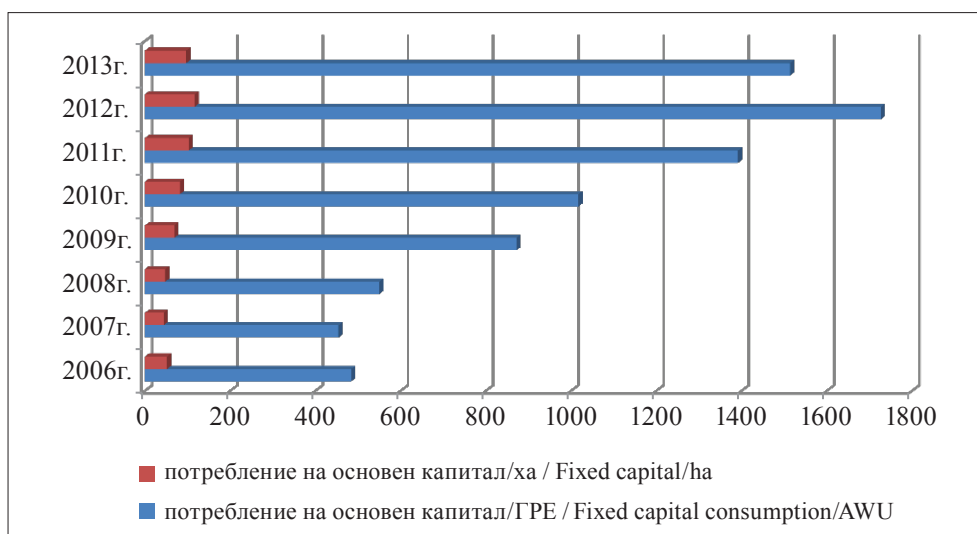
Динамиката на отделните показатели води и до промяна в отношението между факторите на производство. По-значително е подобрението между факторите капитал и труд, т.е. увеличава се потреблението на основен капитал на 1-ца вложен труд. Това е свързано с повишаване потреблението на основен капитал и намаляване на количеството вложен труд в земеделието. Нарастването е около 3 пъти, като през 2007 г. е 454 лв./ГРЕ, а през

2012 г. нараства на 1727 лв./ГРЕ, през 2013 г. – бележи лек спад.

Важният показател, от гледна точка на дългосрочното инвестиране в отрасъла – потребление на основен капитал/земя, е със значително по-ниски равнища. Стойностите, съответно за 2007 г. – 44 лв./ха, а за 2012 г. – 117 лв./ха. Равнищата на този показател се формират при едновременното нарастване на двата фактора, при изпреварващ ръст на увеличение на потреблението на основен капитал, в сравнение с размера на ИЗП. За анализирания период и при това съотношение е регистрирано увеличение близо 3 пъти, но поради значително по-ниската първоначална стойност се запазва значителната разлика между двата показателя.

В резултат на проведения анализ може да се направи изводът, че българското земеделие в количествено отношение има добра осигуреност с поземлени и трудови ресурси, но недостатъчна осигуреност с капитал.

В условията на пазарна икономика и общ европейски пазар се налага необходимостта от подобряване качеството на човешкия потенциал и увеличаване на осигуреността с капитали. Това би подобрило адаптирането

Фиг. 9. Отношение между факторите на производство в земеделието
Fig. 9. Ratio between productions factors in agriculture

Източник: МЗХ, Eurostat и собствени изчисления. / Source: MAF, Eurostat and own calculations.

на стопанствата към промените на природната, институционална и пазарна среда, което ще доведе до повишаване на техния капацитет в търсене на нови бизнес възможности, прилагането на иновативни производствени практики и въвеждането на европейските стандарти и изисквания.

Мястото на българското земеделие в европейското

В резултат на протичащите структурни промени се увеличава дялът на ИЗП на България от общия размер в рамките на ЕС – от 1,8% през 2007 г. на 2,6% за 2010 г. ИЗП на човек от населението през 2007 г., средно за ЕС е била 0,348 ха, а за България – 0,397 ха. Още по-висок за България е показателят за осигуреност на един човек с обработваема земя – 0,347 ха, докато за ЕС той е 0,211 ха (по данни на Eurostat). Данните показват, че с известна условност (природни и др. фактори) сравнително добрата осигуреност със земя може да се счита като предимство за нашата страна.

Сравнителният анализ показва, че има съществена разлика в структурата на земеделските стопанства по размер на ИЗП в България и в ЕС. Въпреки протичащото преструктуриране в посока към уедряване на размерите на стопанствата, нашето земеделие остава преобладаващо дребно – над 91% от стопанствата са до 5 ха, а дялът на стопанствата над 50 ха е минимален – 2,3%. Под 2% е дялът на стопанствата с размери 20–50 ха, което показва, че липсва значим слой от средни стопанства и нямаме потенциал част от тях да се превърнат в едри. Относителният дял на дребните стопанства в страната е с близо 1/3 по-висок. Още по-чувствителна е разликата в относителния дял на стопанствата от 5 до 50 ха – съответно 24,8% за ЕС и 6,4% за нашата страна. В България е по-нисък и дялът на стопанствата с над 50 ха ИЗП.

Процесите на намаляване на вложения труд в ЕС и България протичат с различна интензивност. За анализирания период общото количество вложен труд в ЕС намалява с близо 22%, докато в страната ни намале-

Таблица 9. Динамика в броя на стопанствата и ИЗП в България и ЕС
Table 9. Dynamics of farms number and UAA in Bulgaria and EU

	Брой стопанства, хил. бр. / Number of farms, thousands		ИЗП, хил. ха / UAA, thousands ha		Среден размер на стопанствата, ха / Average size of farms, ha	
	2007	2010	2007	2010	2007	2010
ЕС-27 / EU-27	13700,4	12248,0	172485,0	17416,6	12,8	14,2
България / Bulgaria	493,1	370,5	3051	4475	6,2	12,1

Източник: / Source: Eurostat.

Таблица 10. Структура на земеделските стопанства по размер на ИЗП в България и ЕС, %
Table 10. Farms structure, according UAA size in Bulgaria and EU, %

Размер на ИЗП, ха / UAA size, ha	ЕС-27 / EU-27				България / Bulgaria			
	2003	2005	2007	2010	2003	2005	2007	2010
до 5,0 / up to 5.0	70,0	71,5	70,4	69,3	96,8	95,6	94,8	91,3
5,1-20,0	16,9	18,0	18,6	18,4	2,1	2,8	3,2	4,8
20,1-50,0	5,6	5,7	5,9	6,4	0,4	0,6	0,8	1,6
Над 50 / Over 50	4,5	4,8	5,1	5,9	0,7	1,0	1,2	2,3

Източник: Eurostat и собствени изчисления. / Source: Eurostat and own calculations.

нието е почти наполовина. Докато през 2005 г. страната е използвала 4,9% от вложения труд в рамките на ЕС, то през 2013 г. този дял намалява на 3,2%, което от гледна точка на производителността може да се разглежда като добър сигнал. Изрично трябва да посочим, че намалението на количеството вложен труд е свързано и с настъпилите промени в производствената структура на отрасъла в условията на ОСП – нарастване на дела на екстензивните култури (житни, фуражни и маслодайни) и намаляване на интензивното и трудоемко производство – животновъдство, плодове и зеленчуци. Въпреки посочената положителна тенденция, в страната се запазва високата трудоемкост и неефективност на труда. В потвърждение на казаното е съотношението между факторите земя/вложен труд, което за 2013 г. за ЕС е 13,5 ха/ГРЕ, а за България е почти два пъти по-ниско – 7,1 ха/ГРЕ.

При очерталата се тенденция на намаляване на отглежданите животни в страната, намалява и приносът на страната в европейското земеделие. Данните показват, че в стра-

ната се отглеждат под 1% от общия брой животни в ЕС, още по-нисък е делът на отглежданите крави и свине. Единствено при овцете и птиците делът надхвърля 1%.

Плътноста на животновъдството, изразена в животински единици (ж.е.) на 1 ха ИЗП, е една от най-ниските в ЕС и с тенденция към понижаване. През 2007 г. е 0,4 ж.е./ха и намалява на 0,26 ж.е./ха през 2010 г., при средна плътност за ЕС от 0,8 ж.е./ха.

Нашето земеделие се характеризира с по-ниска осигуреност с капитали спрямо средноевропейското равнище. Сравнителният анализ между България и ЕС показва, че в нашата страна стопанствата разполагат с 3 пъти по-малко дълготрайни материални активи (сгради, машини, земя, трайни насаждения, животни в основните стада) (по данни на Eurostat).

Нашето производство е по-нискоинтензивно от европейското (разходите за торове и препарати за растителна защита са по-ниски от средноевропейските, делът на поливните площи е по-малък), което определя и по-ниска продуктивност.

Таблица 11. Вложен труд в стопанствата в България и ЕС, хил. ГРЕ

Table 11. Input labour in farms of Bulgaria and EU, thousands AWU

	2005	2010	2011	2012	2013	Изменение / Change 2005/2013, %
ЕС-27 (28) / EU-27(28)	12865,2	10586,1	10359,5	10332,2	10061,8	-21,8
България / Bulgaria	626,4	406,5	406,5	406,5	321,2	-48,7
Отн. дял Б-я/ЕС, % / Relative share Bulgaria/EU, %	4,9	3,8	3,9	3,9	3,2	

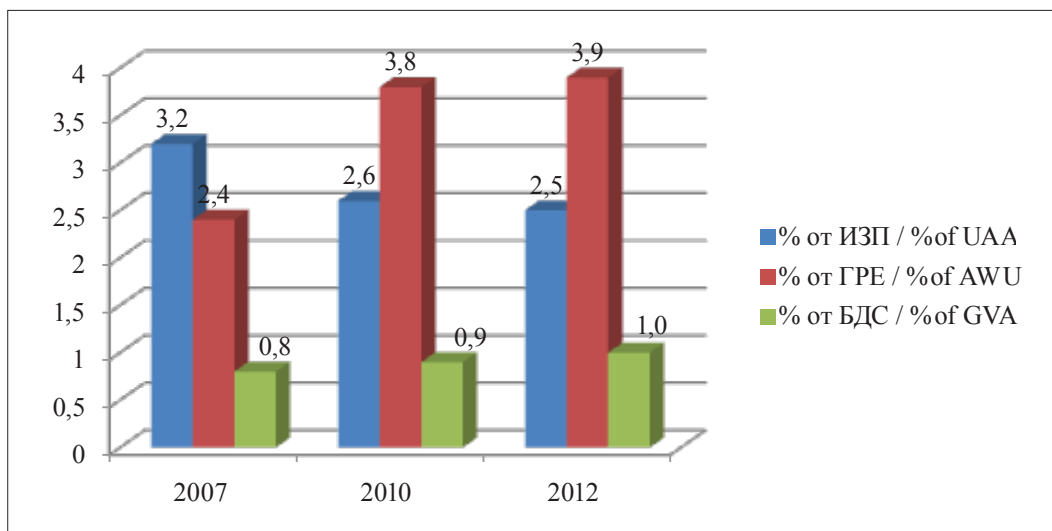
Източник: / Source: Eurostat.

Таблица 12. Отглеждани животни в стопанствата в България и ЕС, 2010 г., хил. животински единици

Table 12. Bred livestock in farms of Bulgaria and EU, 2010, thousands Livestock Units

	Общо / Total	Крави / Cows	Овце / Sheep	Свине / Pigs	Птици / Poultry
ЕС-27 (28) / EU-27(28)	135212	64045	9599	37076	20332
България / Bulgaria	1149,2	473,9	141,5	177,4	224,8
Отн. дял България/ЕС, % / Relative share Bulgaria/EU, %	0,8	0,7	1,5	0,5	1,1

Източник: / Source: Eurostat.

Фиг. 10. Българското селско стопанство като дял от селското стопанство в ЕС
Fig. 10. Bulgarian agriculture as a part of EU agriculture

Източник: МЗХ, Eurostat и собствени изчисления. / Source: MAF, Eurostat and own calculations.

На фона на потенциала, с който разполага нашата страна, земеделските стопанства постигат ниска използваемост на ресурсите, което говори за ниска конкурентоспособност. Страната разполага с около 2,5–3,8% от ресурсите, но произвежда около 1% от брутната добавена стойност (БДС) в ЕС. Все пак, в резултат на динамиката в посочените показатели, се очертава положителна тенденция на леко покачване на дела на БДС от 0,8% през 2007 г. на 1% през 2012 г.

В резултат на проведения анализ може да се направи изводът, че в сравнение със средноевропейското ниво, българското земеделие се характеризира с добра осигуреност в количествено отношение със земя и труд, но с ниски вложения на капитал, което предопределя екстензивно използване на производствените фактори, производство на продукти с малка добавена стойност и по-ниски икономически резултати.

Налага се необходимостта от подобряване качеството на човешкия потенциал и увеличаване на осигуреността с капитали за постигането на по-пълноценно използване на ресурсите, което да доведе до по-висока продуктивност, производителност и доходност. Това би подобрило адаптирането на стопан-

ствата към промените на природната, институционална и пазарна среда, което ще доведе до повишаване на техния капацитет в търсене на нови бизнес възможности, прилагането на иновативни производствени практики и подобряване на конкурентните позиции на стопанствата на общия европейски пазар.

ЛИТЕРАТУРА

Аграрни доклади, МЗХ, 2005–2014 г.

Национална стратегия за устойчиво развитие на земеделието в България: www.president.bg/cat147/nacionalna-strategia-za-usto...

Resource Capacity of Farms

N. KOTEVA

Institute of Agricultural Economics – Sofia

E-mail: ninakoteva@abv.bg

(Summary)

The target of the article is to made analysis of farms' capacity in relation to production factors – land, labour and capital, and to outline the main problems.

On the base of the led qualitative and quantitative analysis of resource capacity the following main conclusions:

- Good quantitative capacity of farms regarding the labour resources and decreasing trend of employment diminution in agriculture;
- Maintaining of the predominant share of workforce employment in small and small farms;
- Keeping of the extremely unfavourable workforce structure per age and education level;
- Good capacity of land resources in farms, but the distribution of areas, according the management forms, shows a preponderance of leased land and insignificant share of irrigated areas, which are restrictive factors for a modern and more effective production;
- Low capital security and predominating extensive production.

There is a necessity of improving of human potential quality and increase of capital security for the more complete resource use, which could lead to higher productivity and profitability. The result will be a better farms adaptation to the changes of natural, institutional and market environment, which will lead to increase of their capacity of new business opportunities, innovative production practices implementation and improvement of competitive positions of farms on the Common European market.

Key words: farms, resource capacity, land, labour force, capital